

Kouzla a úskalí fázových portrétů

Jiří Šremr

OSMA, 12. října 2023

- ukážeme možnost konstrukce globálních fázových portrétů a výhody/nevýhody jejich využití na jedné konkrétní jednoduché diferenciální rovnici 2. řádu, tzv. Duffingově rovnici
- Duffingovy diferenciální rovnice jsou charakteristické polynomiálními nelinearitami a objevují se často po aproximaci nelinearit Taylorovými polynomy různých stupňů
- typickým příkladem je rovnice matematického kyvadla

$$\varphi'' + \frac{g}{\ell} \sin \varphi = 0,$$

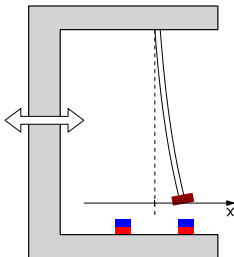
kde po aproximaci sinu pomocí Taylorova polynomu 3. stupně se středem v 0 dostáváme jednu z Duffingových rovnic

$$\varphi'' + \frac{g}{\ell} \varphi - \frac{g}{6\ell} \varphi^3 = 0$$

- my se budeme věnovat Duffingově rovnici

$$x'' - x + x^3 = 0,$$

která se objeví při modelování pohybu následující mechanické soustavy

$$m\ddot{x} + g(x) = F(t)$$

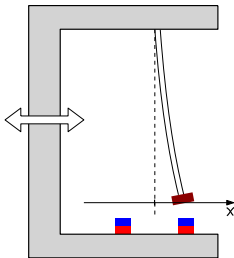
... pohybová rovnice

- F reprezentuje vnější síly, tj. buzení soustavy
- g reprezentuje „vnitřní“ síly – sílu způsobenou tuhostí ohýbaného pásku a síly magnetického pole – závisí na poloze tělesa, tj. souřadnici x
- analytický vztah pro sílu působící na těleso v konkrétním místě v magnetickém poli permanentních magnetů nelze najít – pokud vím :-)
- používají se např. numerické simulace ve vhodných softwarech k určení průběhu funkce g

– $g(x)$ ... restoring force

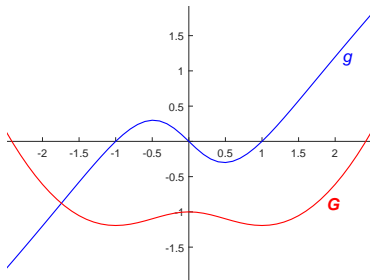
$$G(x) = \int_{x_0}^x g(s) ds$$

potenciální energie

$$m\ddot{x} + g(x) = F(t)$$

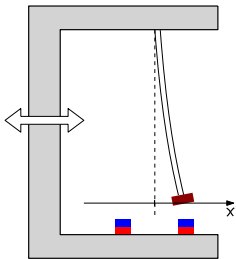
... pohybová rovnice

– $g(x)$ ... restoring force

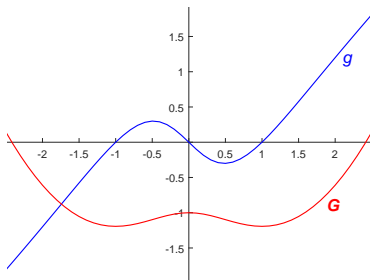
$$G(x) = \int_{x_0}^x g(s) ds$$

potenciální energie

$$m\ddot{x} - ax + bx^3 = F(t)$$

... pohybová rovnice

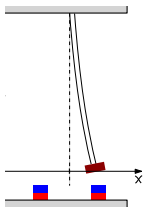
$$g(x) \approx -ax + bx^3$$

Duffingova rovnice

$$G(x) = -\frac{a}{2}x^2 + \frac{b}{4}x^4 + c$$

“double-well” nebo “bistable” potential

- soustředíme se dále na nebuzenou soustavu $\implies F(t) \equiv 0$

$$x'' = x - x^3$$

(DR)

- řešení rovnice (DR) lze popsat pomocí Jacobiho eliptických funkcí – těžko se s nimi pracuje
- použijeme jiný způsob ke zjištění, jak se soustava pohybuje při daných počátečních podmínkách – místo o řešení rovnice (DR) se budeme zajímat o jejich fázové trajektorie
- rovnovážné stavy?
  - selský rozum: právě 3 rovnovážné stavy

$$x_1^* = 0, \quad x_2^* > 0, \quad x_3^* < 0$$

- matematika: rovnovážný stav = „nic se nehýbe“ – odpovídá konstantnímu řešení rovnice (DR)
 $x(t) := x^* \in \mathbb{R}$ je řešení rovnice (DR) $\iff 0 = x''(t) = x^* - (x^*)^3$, a proto

$$x_1^* = 0, \quad x_2^* = 1, \quad x_3^* = -1$$

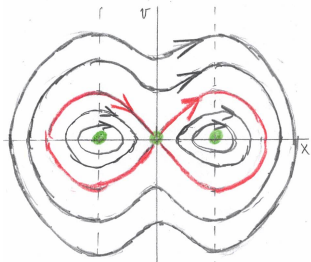
$$x'' = x - x^3$$

(DR)

- víme, že rovnovážné stavy (ekvilibria) jsou $x_1^* = 0$, $x_2^* = 1$, $x_3^* = -1$
- pro představu, jak se soustava pohybuje při různých počátečních polohách x_0 a různých počátečních rychlostech v_0 použijeme numerické simulace
- pro různá x_0 , v_0 numericky řešíme počáteční úlohy

$$x'' = x - x^3; \quad x(0) = x_0, \quad x'(0) = v(0) = v_0$$

a ve fázové xv -rovině vykresluje body $(x(t), v(t))$ v jednotlivých časech t – dostaneme křivky, kterým se říká fázové trajektorie odpovídajících řešení rovnice (DR)

- šipky znázorňují, jak se body $(x(t), v(t))$ pohybují po křivkách se zvyšujícím se časem t
- červené trajektorie se nazývají homoklinické trajektorie ... směřují do a vycházejí ze stejného ekvilibria pro $t \rightarrow +\infty$ a $t \rightarrow -\infty$
- červená trajektorie je tzv. separatrix – odděluje ve fázové rovině oblasti v nich se trajektorie chovají různě
- definují se různé typy ekvilibríí ... záleží na chování trajektorií v jejich okolí
- ekvilibrum $x_1^* = 0$ je typu **sedlo**
- ekvilibria $x_{2,3}^* = \pm 1$ jsou typu **střed**

Je to správně? Můžeme „nějak dokázat“ alespoň něco z toho, co jsme zjistili pomocí numerických simulací?

$$x'' = x - x^3$$

(DR)

- řešení rovnice (DR) na intervalu I ... skalární funkce $x: I \rightarrow \mathbb{R}$
- $x^* \in \mathbb{R}$ je ekvilíbrium $\iff x(t) := x^*$ je řešení rovnice (DR) $\iff x^* - (x^*)^3 = 0$

$$x' = v$$

$$v' = x - x^3$$

(DS)

- řešení soustavy (DS) na intervalu I ... dvojice funkcí (x, v) , kde $x, v: I \rightarrow \mathbb{R}$
- $x^* \in \mathbb{R}$ je ekvilíbrium rovnice (DR) $\iff x(t) := x^*, v(t) := 0$ je řešení soustavy (DS)

$$y_1' = f_1(y_1, y_2)$$

$$y_2' = f_2(y_1, y_2)$$

(S)

- řešení soustavy (S) na intervalu I ... dvojice funkcí (y_1, y_2) , kde $y_1, y_2: I \rightarrow \mathbb{R}$
- $y_1(t) := y_1^*, y_2(t) := y_2^*$ je řešení soustavy (S) $\iff y_1^*, y_2^* \in \mathbb{R}$ splňují

$$f_1(y_1^*, y_2^*) = 0, \quad f_2(y_1^*, y_2^*) = 0 \quad (1)$$

Definice. Bod $Y^* = (y_1^*, y_2^*)$ se nazývá ekvilíbrium (stacionární bod, bod rovnováhy) soustavy (S), jestliže platí (1).

$$\begin{cases} y_1' = f_1(y_1, y_2) \\ y_2' = f_2(y_1, y_2) \end{cases} \quad (S)$$

Definice. Bod $Y^* = (y_1^*, y_2^*)$ se nazývá ekvilibrum (stacionární bod, bod rovnováhy) soustavy (S), jestliže platí $f_1(y_1^*, y_2^*) = 0$ a $f_2(y_1^*, y_2^*) = 0$.

Důsledek 1. Necht' $f_1, f_2 \in C^1(\mathbb{R}^2)$, bod $Y^* \in \mathbb{R}^2$ je ekvilibrum soustavy (S) a necht'

$$J(y_1, y_2) := \begin{pmatrix} \frac{\partial f_1(y_1, y_2)}{\partial y_1} & \frac{\partial f_1(y_1, y_2)}{\partial y_2} \\ \frac{\partial f_2(y_1, y_2)}{\partial y_1} & \frac{\partial f_2(y_1, y_2)}{\partial y_2} \end{pmatrix}.$$

Potom platí:

- (1) Má-li matice $J(Y^*)$ reálná vlastní čísla $\lambda_1 < 0 < \lambda_2$, pak je ekvilibrum Y^* soustavy (S) typu **sedlo**.
- (2) Jestliže $Y^* = (y_1^*, 0)$, matice $J(Y^*)$ má vlastní čísla $\lambda_{1,2} = \pm i\mu$ ($\mu > 0$) a platí

$$f_1(y_1, -y_2) = -f_1(y_1, y_2), \quad f_2(y_1, -y_2) = f_2(y_1, y_2) \quad \text{for } y_1, y_2 \in \mathbb{R},$$

pak je ekvilibrum Y^* soustavy (S) typu **střed**.

$$x'' = x - x^3$$

(DR)

- ekvilibria jsou $x_1^* = 0$, $x_2^* = 1$, $x_3^* = -1$

$$x' = v$$

$$v' = x - x^3$$

(DS)

$$y_1' = f_1(y_1, y_2)$$

$$y_2' = f_2(y_1, y_2)$$

(S)

- (DS) je speciální případ (S), kde $f_1(y_1, y_2) = y_2$, $f_2(y_1, y_2) = y_1 - y_1^3$
- Jacobiho matice

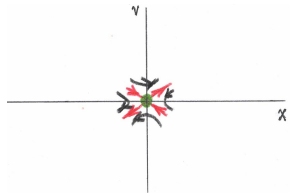
$$J(y_1, y_2) = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 - 3y_1^2 & 0 \end{pmatrix}$$

$x_1^* = 0$ je ekvilibrium rovnice (DR)

$Y_1^* = (x_1^*, 0) = (0, 0)$ je ekvilibrium soustavy (DS)

$J(Y_1^*) = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$ má vlastní čísla $\lambda_1 = 1$, $\lambda_2 = -1$

Důsledek 1 $\implies Y_1^*$ je sedlo $\implies \underline{x_1^*}$ je sedlo

$$x'' = x - x^3$$

(DR)

- ekvilibria jsou $x_1^* = 0$, $x_2^* = 1$, $x_3^* = -1$

$$x' = v$$

$$v' = x - x^3$$

(DS)

$$y_1' = f_1(y_1, y_2)$$

$$y_2' = f_2(y_1, y_2)$$

(S)

- (DS) je speciální případ (S), kde $f_1(y_1, y_2) = y_2$, $f_2(y_1, y_2) = y_1 - y_1^3$
- Jacobiho matice

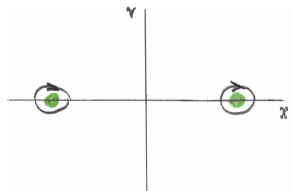
$$J(y_1, y_2) = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 - 3y_1^2 & 0 \end{pmatrix}$$

$x_{2,3}^* = 0$ jsou ekvilibria rovnice (DR)

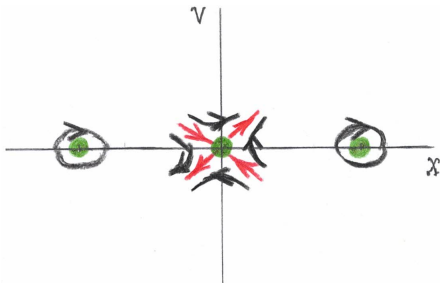
$Y_{2,3}^* = (x_{2,3}^*, 0) = (\pm 1, 0)$ jsou ekvilibria soustavy (DS)

$J(Y_{2,3}^*) = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ -2 & 0 \end{pmatrix}$ má vlastní čísla $\lambda_{1,2} = \pm i\sqrt{2}$

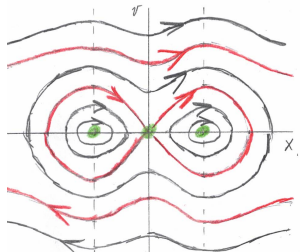
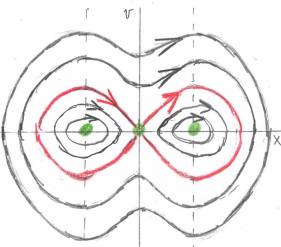
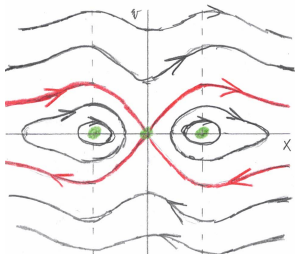
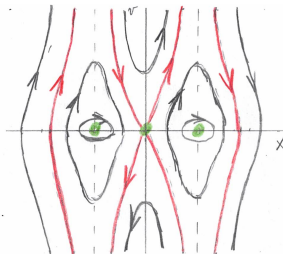
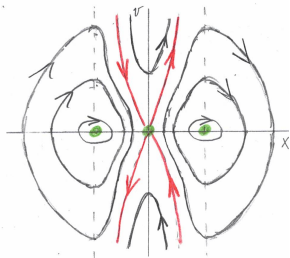
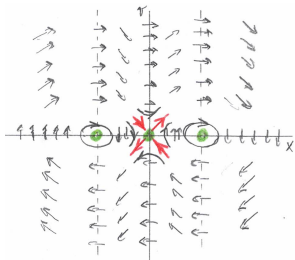
Důsledek 1 $\implies Y_{2,3}^*$ jsou středy $\implies \underline{x_{2,3}^*}$ jsou středy

- máme „dokázáno“

- náš „předpokládaný“ fázový portrét vytvořený na základě numerických simulací máme lokálně správný
- otázkou nyní je: Jak to propojit? Jak se chovají trajektorie „daleko“ od ekvilibríí?
- existuje spousta možností ... například

$$x'' = x - x^3$$

(DR)

Jak zjistit, která možnost je správná? Existuje několik postupů, zejména:

(A) Rovnice (DR) popisuje konzervativní systém, a proto

- odpovídající soustava je

$$x' = v$$

$$v' = x - x^3$$

- fázové trajektorie jsou „částmi“ integrálních křivek diferenciální rovnice 1.řádu

$$\frac{dv}{dx} = \frac{x - x^3}{v},$$

keré je možné díky konzervativnosti systému jednoduše analyticky popsat ... jsou dány implicitně rovnicí

$$\frac{1}{2} v^2 - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1}{4} x^4 = konst.$$

- jinými slovy, celková energie soustavy je podél řešení rovnice (DR) konstantní

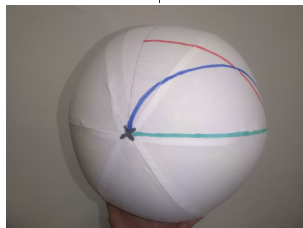
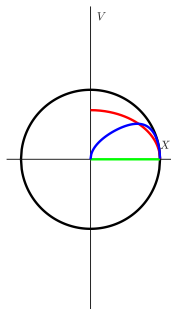
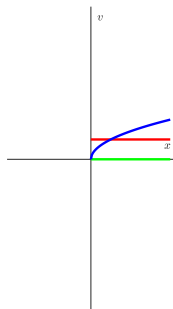
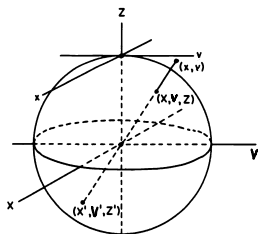
(B) Sestrojit globální fázový portrét

- použijeme projekci na tzv. Poincarého sféru

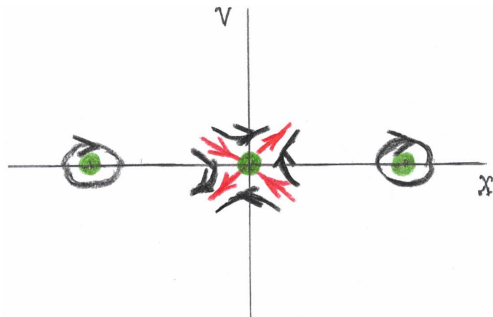
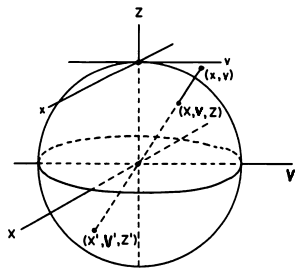
Ukážeme, jak je možné sestrojit globální fázový portrét rovnice (DR)

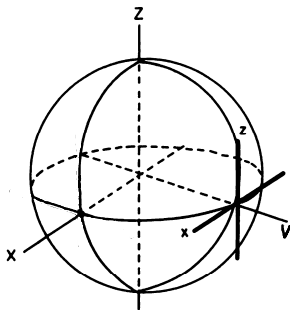

Jak se zobrazí polopřímky $v = 0$, $v = 1$, a parabola $v = \sqrt{x}$?

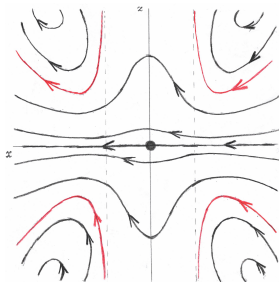

- vyšetříme chování trajektorií v xv -rovině, které jsou „daleko“ ve směru osy v
- zobrazíme vektorové pole ze sféry na xz -rovinu „přilepenou“ ke sféře v bodě $(0, 1, 0)$
- z transformačních vztahů dostaneme soustavu

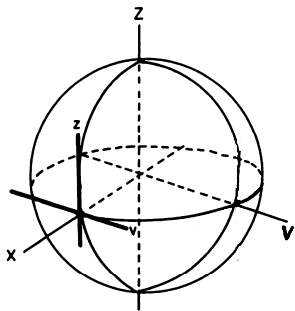
$$x' = x^4 - z^2 - x^2 z^2$$

$$z' = x^3 z - xy^3$$

- vyšetříme chování trajektorií této soustavy alespoň lokálně, v okolí bodu $(0, 0)$
- pro tuto soustavu lze všechny trajektorie analyticky popsat

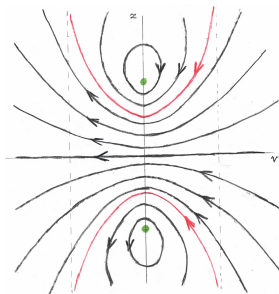
- získané trajektorie zobrazíme zpět na sféru

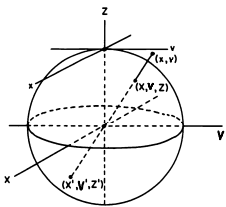
- vyšetříme chování trajektorií v xv -rovině, které jsou „daleko“ ve směru osy z
- zobrazíme vektorové pole ze sféry na zv -rovinu „přilepenou“ ke sféře v bodě $(1, 0, 0)$
- z transformačních vztahů dostaneme soustavu

$$\begin{aligned} v' &= -v^2 z^2 + z^2 - 1 \\ z' &= -vz^3 \end{aligned}$$

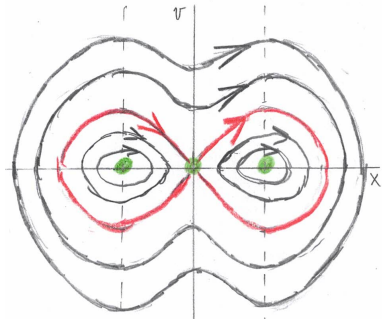
- vyšetříme chování trajektorií této soustavy alespoň lokálně, v okolí bodu $(0, 0)$
- pro tuto soustavu lze všechny trajektorie analyticky popsat

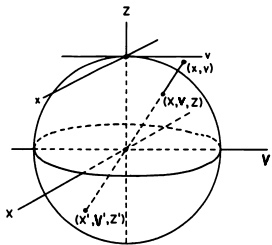

- získané trajektorie zobrazíme zpět na sféru

Fázový portrét rovnice $x'' = x - x^3$

Globální fázový portrét rovnice $x'' = x - x^3$

